

Józsa Attila

A benedikcionále mint liturgikus könyvtípus

Tanulmányunk célja a benedikcionále mint liturgikus könyvtípus fogalmának megvilágítása az Esztergomi benedikcionálénak

Józsa Attila (Galánta) római katolikus pap, galántai esperes-plébános, a pozsonyi papi szeminárium liturgiatanára.

elnevezett XI. századi magyarországi forrás kutatása kapcsán.¹ Egy korábbi írásunkban ismertettük az ünnepélyes főpapi áldás műfaját, amely a benedikcionále sajátos anyaga.² Az alapvető kérdések, melyekre a továbbiakban választ keresünk, a következők:

Az első ezredforduló táján milyen liturgikus könyvekben kapnak helyet az ünnepélyes főpapi áldások szövegei? Mikor jelennek meg az önálló benedikcionálék és milyen típusaik léteznek? E kérdéseket a latin rítusok összefüggésében és az első ezredforduló környékére tekintettel vizsgáljuk. Nem végleges összefoglalást, hanem csak tájékoztató adatokat közlünk. A szövegcsaládok kérdését néha ugyan érintjük, de ez egy további, önálló írás tárgya lesz, amelyhez azonban reprezentatív mennyiségű forrás áttekintése szükséges.

1. Az ünnepélyes főpapi áldások korai forrásainak tipológiája

A latin rítus középkori változataiban sajátos és új imatípust képviselnek az ünnepélyes főpapi áldások.³ A keresztény ókorba nyúló gyökerekkel rendelkeznek, előtörténetük van az észak-afrikai, hispániai és gallikán liturgiában, hogy aztán diadalra jussanak a római-frank rítusban és annak középkori változataiban, úzusaiban. A *benedictio pontificalis sollemnis* műfajához, szövegeinek, szövegcsaládjainak kutatásához nagyon fontos és hasznos segítség Edmond Moeller OSB munkája, a *Corpus benedictionum pontificalium*, amelyet minden érdeme ellenére megközelítőleg sem lehet véglegesen lezárt és teljes gyűjteménynek nevezni.⁴ A *benedictiones pontificales*-t tartalmazó korai és késői

¹ Tanulmányunk az OTKA 78680 „Középkori pontifikálék Magyarországon” című kutatási programjának (vez. Földváry Miklós István) keretében fródott.

² JÓZSA Attila: „Benedictio pontificalis sollemnis. Az ünnepélyes főpapi áldás”, *Magyar Egyházzene* XIX (2011/2012) 227–234.

³ A műfajról részletesebben: Edmond MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium*. Brepols, Turnholt 1973. (Corpus Christianorum. Series Latina 162B) I–LXV.

⁴ MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium*. Brepols, Turnholt 1971–1979. (CCSL 162A–C) — Moeller négykötetes korpusza a hatalmas anyag ellenére kiegészítésre szorul, főleg a közép-európai forrásanyag tekintetében. Pl. az Esztergomi benedikcionálét felsorolja a források között, de anyagát Moeller nem ismerte s nem is dolgozhatta be a korpuszba, csak Dragutin Kniewald egyik cikke közvetítésével tudott a forrás létezéséről.

források kutatásához nélkülözhetetlen Richard Kay pontifikále-katalógusa is.⁵ E két kiadvány hasznos kiindulási alap a benedikcionálék kutatásához, segítségével körvonalazható, hogy a főpapi áldások műfaja milyen típusú kódexekben jelenik meg a IX–XI. században. Az egyes konkrét források önálló vizsgálata azonban hasznos, sőt szükséges, a katalógus csak a tájékozódáshoz nyújt támpontot. Nagyon sokat segítenek a hasonló kiadások, szövegkiadások, digitális másolatok, mikrofilmek. Fontosnak látjuk azonban a kódexekkel való élő találkozást, a róluk szerzett közvetlen tapasztalatot is.⁶

A liturgikus források felületes vizsgálata alapján is egyértelmű, hogy a *benedictio pontificalis* imatípusa az ezredforduló előtt és táján többféle forrásban megtalálható. A benedikciók egy-egy tétele előfordul a korai és késői szakramentáriumok vagy pontifikále anyagában a megfelelő ordókhöz egyenként illesztve, de önálló szakaszt is alkothatnak ugyanezekben a könyvekben. Teljesen függetlenül, önálló kötetben is szerepelhetnek, ez utóbbi esetben beszélhetünk a szó szoros értelmében vett benedikcionáléról. Éric Palazzo rövid, de hasznos fejezetet szentel liturgikuskönyv-típológiájában a benedikcionáléknak, egyúttal jelzi a téma viszonylagos feldolgozatlanságát.⁷ A benedikcionálét a főpapi szertartáskönyvek fejezetében tárgyalja. A teljes benedikcionálék (*bénédictionnaires complets*) megjelenését a X. századtól észleli, s alattuk egy teljes liturgikus könyvet ért. Ezen belül használja a „bővített benedikcionálék” (*bénéditionnaires élargis*) fogalmát, amely alatt a benedikcionále különféle anyagokkal való bővítéseit érti, pl. benedikcionále+pontifikále egymás mellé helyezése, benedikcionále+kollektáre egybekapcsolása, vagy a pontifikális és processziós ordókkal bővített benedikcionále eseteit. Az alábbiakban Palazzo tipológiáját is figyelembe véve egy-egy példával jelezzük azokat a szerkönytípusokat amelyekben a *benedictio pontificalis* a leggyakrabban előfordul.

2. Főpapi áldások más műfajú szerkönyvekben

A főpapi áldások legkorábbi előfordulásai más műfajú szerkönyvekben találhatók. A latin rítusok közül a hispániai, a gallikán liturgia és a római-frank liturgia forrásaiban egyaránt fellelhetők.

⁵ Richard KAY: *Pontificalia. A Repertory of Latin Manuscript Pontificals and Benedictionals*. The University of Kansas, Lawrence KS 2007. A katalógus kiegészítésre szorul többek között a magyarországi forrásanyag tekintetében, de a szerző maga sem tekinti lezártnak.

⁶ Kutatócsoportunk 2012 szeptemberében a zágrábi Metropolitanska Knjižnica kutatótermében tanulmányozta a Hartvik-agendát és az Esztergomi benedikcionálét.

⁷ Éric PALAZZO: *Le Moyen Âge. Des origines au XIIIe siècle. Histoire des livres liturgiques*. Beauchesne, Paris 1993. 208–209.

2.1 Szakramentáriumokba foglalt püspöki áldásgyűjtemények

A püspöki áldások gyakran szakramentáriumok anyagába ékelődnek, akár egyenként, a megfelelő napokhoz vagy szertartásokhoz kapcsolódva, akár önálló gyűjteményként. Ezek a források gyakran a püspöki ordókkal kiegészített szakramentáriumok műfaját képviselik, vagy monasztikus környezetben használt szakramentáriumok, ahol az apát végezhetett egyes pontifikális rítusokat. A könyv törzsanyaga azonban szakramentárium. Ehhez a csoportba tartoznak a római-frank rítus korai forrásaiból a VIII. századi vagy frank Gelaziánus képviselői: a *Sacramentarium Gellonense*, a *Sacramentarium Engolesmense*, de a *Sacramentarium Hadrianum*-hoz csatolt *Supplementum* benedikció-gyűjteménye is.⁸ A Kay-féle pontifikále katalógusból seregnyi, az ezredforduló táján született szakramentárium sorolható még e csoportba.⁹

2.2 Korai pontifikálékba foglalt püspöki áldások

Az ünnepélyes püspöki áldások fellelhetők az ún. korai pontifikálék könyvtípusában is, akár egyenként, akár gyűjtemény alakjában. A korai pontifikálék műfaját Rasmussen kutatta és osztályozta.¹⁰ Olyan IX. és X. századi források ezek, amelyek megelőzik az „enciklopédikus” jellegű összeállításokat, a teljes pontifikálékot, amelyek közé a *Német-római pontifikále* (PRG), valamint a *Római pontifikálék* (PR) különböző korszakokból származó kéziratait soroljuk.¹¹ Az ún. korai pontifikálék egyértelműen pontifikálék, mert elsődleges céljuk, hogy főpapoknak fenntartott ordókat gyűjtsenek egybe általában a tényleges liturgikus gyakorlat számára. A teljes pontifikáléktól eltérnek azonban a válogatott anyag mennyiségét, kivonatosságát illetően. A válogatás jellemző a pontifikálékra, mert az alapegységet ezen a műfajon belül egy-egy főpapi ordó képviseli. Ezek az ordók korábban külön terjedtek. Ezen ordók közé, vagy gyakran mögé ékelődik be leggyakrabban a főpapi áldások korpusza.

A IX. század harmadik negyedéből származik egy Szentpéterváron őrzött sens-i pontifikále. Benedikcionále-szakasza az 52^r–82^r fóliókon, a kódex végén

⁸ A. DUMAS: *Liber Sacramentorum Gellonensis. Textus*. Brepols, Turnhout 1981. (Corpus Christianorum. Series Latina 159); Patrik SAINT-ROCH: *Liber sacramentorum Engolismensis*, (MS.B.N.Lat. 816). *Le sacramentaire Gélasien d'Angoulême*., Brepols, Turnhout 1987. (Corpus Christianorum. Series Latina 159C); Jean DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. Édition comparative, I–III*. Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988–1992. (Spicilegium Friburgense 16, 24, 28). „Benedictiones episcopales” Nr. 1738–1789 in I. *Le sacramentaire. Le supplément d'Aniane*. (Spicilegium Friburgense 16), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992. 3576–598.

⁹ KAY: *i.m.* Nr. 13., 78., 79., 81., 131., 182., 186., 294., 295., 316., 384., 399., 512., 614., 681., 687., 688., 690., 691., 718., 719., 1010., 1077., 1218., 1246., 1247., 1248.

¹⁰ N. K. RASMUSSEN — M. HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*. Louvain 1998. (Spicilegium Sacrum Lovaniense 49)

¹¹ C. VOGEL — R. ELZE: *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle I–III*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1963–1972. (Studi e Testi 226–227, 269); M. ANDRIEU: *Le Pontifical romain au moyen-âge I–IV*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1938–1941. (Studi e Testi 86, 87, 88, 98).

található.¹² Az angolszász, ún. Dunstan-pontifikále 960 után készült. Benedikció-szakasza a 170 fóliós kézirat 108^r–147^r fólióin található.¹³ Az Anderson-pontifikále 1000 körül készült, benedikcionáléja a kézirat végén a 103–144. fóliókon található.¹⁴ A IX. századból származó cahors-i pontifikáléhoz (Paris BNF Lat. 1217) az ezredforduló tájékán írt benedikcionále-rész csatlakozik, 59 formulával.¹⁵ A müncheni Bayerische Staatsbibliothek freisingi gyűjteményében található egy 1023-1039 között készült kézirat, az ún. Egilbert-féle pontifikále. A 262 fóliós kódex végén, a 224^r–261^r lapokon található a benedikcionále-rész.¹⁶ Mindezeket a megfigyeléseket kiegészíthetjük azzal, hogy a középkor derekáról fennmaradt pontifikális források is előszeretettel közölnek főpapi áldásokat.¹⁷

3. Főpapi áldások önálló liturgikus könyvben

Léteznek független, önálló benedikcionále-kötetek (*bénédictionnaires indépendants*) is. Ha önálló kódexben találhatók az ünnepélyes püspöki áldások, akkor a *liber benedictionum* vagy *benedictionale* névvel illetjük őket. A benedikcionálék különbözhetnek abból a szempontból, hogy több benedikció-gyűjteményt tartalmaznak egymás mellé helyezve, csak egyetlen, liturgikus sorrendben elrendezett benedikció-gyűjteményt, esetleg más szertartásanyaggal bővítik ki mindezt.

3.1 Tiszta benedikcionálék

Ezek legegyszerűbb formája, amikor szerény kivitelű, rövid libellus —könyvecske— lapjain szerepel egy gyűjteményi imádság. Ezeket Palazzo egyszerű benedikcionáléknak (*bénédictionnaires simples*) nevezi. Egy-egy kódex bekötve több libellus anyagát is magában foglalhatja egymás után, és így alkot teljes benedikcionálét (*bénédictionnaires complets*). Erre jó példa a müncheni Bayerische Staatsbibliothek Clm 6430 jelzetű kódexe, amely 87 fólión két benedikció-gyűjteményt tartalmaz.¹⁸ A rövidebb, Freising I. elnevezésű benedikcionále leírását a IX. század második negyedére datálják.¹⁹ A bővebb Freising II.

¹² RASMUSSEN: *Les pontificaux* 89–135. KAY: *Pontificalia* Nr. 871.

¹³ RASMUSSEN: *Les pontificaux* 258–317, KAY: *Pontificalia* Nr. 361.

¹⁴ RASMUSSEN: *Les pontificaux* 167–257. KAY: *Pontificalia* Nr. 354.

¹⁵ RASMUSSEN: *Les pontificaux* 318–345, KAY: *Pontificalia* Nr. 666.

¹⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek MS Clm 6425, KAY: *Pontificalia* Nr. 520.

¹⁷ Magyarországról pl. a XIV. század közepéről a Veszprémi pontifikále (KAY: *Pontificalia* Nr. 122.), vagy a XV. századi Filipecz-pontifikále, amely a Durandus-pontifikále típusát képviseli, vö. KAY: *Pontificalia* Nr. 127.

¹⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek MS. Clm 6430 (Freising 230), vö. KAY: *Pontificalia* Nr. 523.

¹⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek MS. Clm 6430 ff. 1–14. A nagyobb ünnepekre és a szentek ünnepeinek kommúnis kategóriáihoz tartalmaz formulákat.

benedikcionálét, amely az egyházi év rendjében tartalmazza a formulákat, a IX–X. század fordulójára.²⁰ Ez a kódex egyszerű kivitelű, de fontos forrása gallikán eredetű benedikció-gyűjteményeknek.

Három benedikció-gyűjtemény tartalmaz a Sankt Gallen-i Stiftsbibliothek Cod. Sang. 398 jelzetű pergamenkódexe, amely 1001 és 1022 között készült.²¹ A kódex vége sajnos csonka, de 220 fólión még így is három benedikció-gyűjteményt foglal egybe. Az első benedikció-korpusz 56 áldás, főként az Aniane-i Szent Benedeknek tulajdonított *Supplementum*-ból, a második korpusz 102 áldást tartalmaz, a harmadik, hiányos szakasz jelen formájában 41 áldást. A freisingi benedikcionáléval szemben ki kell emelni igényes kivitelét, gyönyörű illuminálását. Sankt Gallenben készült, valószínűleg a mainzi egyházmegye használatára. Az már a szövegcsaládok kérdésköréhez tartozik, hogy ilyen típusú anyag és elrendezés további jeles kódexekben is előfordul, mint pl. az ezredforduló tájára datált Warmundus-kódexben.²²

A Kay-katalógus sok önálló és egyben teljes benedikcionáléről közöl adatot, azt azonban, hogy anyaguk kizárólag benedikciókat tartalmaz, a katalógus szűkös információiból nem állapíthatjuk meg mindig biztonsággal, csak a forrás közvetlen tanulmányozása alapján lennének biztosan besorolhatók. A Kay-katalógus 1237. tételének megnevezése például „Benedictionale of Braunschweig”.²³ A katalógus 174 áldás meglétét jelzi. Kizárólagos benedikcionále kötetnek tűnik. A forrás tüzetes áttanulmányozása után azonban egy bérmálási ordót is találunk benne a szentek saját és közös ünnepei közé ékelődve.²⁴ Csaknem tiszta benedikcionáléről van tehát szó. Az önálló és teljes benedikcionálét tartalma alapján nevezhetjük kizárólagos vagy tiszta benedikcionálnak, illetve más szertartásokkal bővített benedikcionálnak (*bénéditionnaires élargis*). Ez utóbbi típus jellemzőbb és elterjedtebb.

²⁰ Uo. 15–87. *Incipiunt benedictiones per singulas festiuitates anni circuli dicendae*. Karácsony viglájával kezdődik, a zsolozsmához és a miséhez is jelöl tételeket, a temporále és a szanktorále anyaga időszakok szerint keveredik. Az egyházi év végén a szentek kommunis kategóriáihoz közöl tételeket, majd különböző votív misékhez. Ezeket követik a pünkösöd után vasárnapok tételei, a végén található az ádventi formulák. Két patrisztikus homília zárja a kéziratot.

²¹ Vö. Codices Electronici Sangallenses, Cod. Sang 398, KAY: *Pontificalia* Nr. 884.

²² KAY: *Pontificalia* Nr. 278; Tanulmány és szövegközlés: Ferdinando Dell’Oro SDB: „Le Benedictiones episcopales del codice Warmondiano, (Ivrea, Bibl.Capit., Cod. 10 (XX)”, *Archiv für Liturgiewissenschaft* XII (1970) 148–254; vö. MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium* 162B XXXIII–XXXVI.

²³ Jelentősége abban áll, hogy Moeller megfigyelése szerint egy magdeburgi kódexszel együtt önálló szövegagyományt képvisel, mégpedig az ún. magdeburg-braunschweigi szövegagyományt. Vö. MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium* 162B XXXVI. A kutatók közül Török József volt az, aki felfigyelt arra, hogy a *Benedictionale Strigoniense* is ugyanezt a szövegagyományt képviseli, csak korábról. Török József ezt a nagyon fontos megfigyelését húsz évvel ezelőtt egy rövid és szerényen megbúvó közleményben tette közzé. A közleményt azóta a liturgiátörténeti és zenetörténeti kutatás sajnos még nem vette komolyabban figyelembe. Vö. TÖRÖK József: „Az esztergomi Benedictionale”, in BEKE Margit: *Kezdet és újrakezdet. A Szent Adalbert-székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. Budapest 1993. (Strigonium antiquum 2.) 69–72.

²⁴ KAY: *Pontificalia*. Nr. 1237. A bérmálás *In confirmatione christianorum* címmel szerepel (71^v–72^v).

3.2. Más szertartásokkal bővített benedikcionálék

Ezek elsősorban és főként benedikcionále-kéziratok, gyakorlatilag teljes benedikcionálék, de kiegészítő anyagot is tartalmaznak, azaz bővítve vannak. A kiegészítő anyag lehet az egyházi évhez tartozó jeles és különleges ünnepek ordóiból, processziós rítusaiból és szövegeiből, mint pl. hamvazószerda, Gyertyaszentelő, virágvasárnap, nagycsütörtök, nagypéntek és a húsvéti vigília. A második lehetőség, hogy különböző pontifikális ordókkal (főleg bérmlás, templomszentelés, egyházirend) van bővítve a benedikcionále. Mindkét típusú anyaggal való bővítés érthető. A pontifikális szertartások és a processziós szertartások jó része is a templom különböző helyszínein történt és egy, az asszisztenciával mozgó, viszonylag kisméretű, könnyű és kezelhető, mégis igényes kivitelű szerkönyvre volt ehhez szükség.

A British Muzeum, Harl. Ms. 2892 kódexe egy canterburyi benedikcionále.²⁵ Ez egyértelműen az egyházi évet követő benedikcionále, de elhelyezték benne az egyházi év rendhagyó ordóit is: Gyertyaszentelő, hamvazószerda, virágvasárnap és a szent háromnap püspöki szertartásainak anyagát.

A zágrábi Metropolitanska Knjižnica MR 89 jelzetű kódexének általánosan elfogadott megnevezése *Benedictionale Strigoniense*.²⁶ 1075 és 1093 között keletkezett. Mai állapotában sérült, hiányos kódex. Eredete meggyőzően bizonyított, Esztergom liturgiáját képviseli. A kódex kutatástörténetét legkimerítőbben eddig Szendrei Janka foglalta össze 2005-ben.²⁷ A tipológiáját illetően —mivel a forrás első és legnagyobb részét főpapi áldások korpusza teszi ki— G. Morin nyomán benedikcionálénak nevezik a kódex kutatói, mint pl. D. Kniwald, Radó P., Szendrei J., Török J., Dobszay L., Földváry M. I. Mindnyájan tudatában voltak annak, hogy a benedikcionále-rész után megtalálható a bérmlás, az egyházi rendek feladása s a templomszentelés szertartása. Palazzo tipológiája szerint „*bénédictionnaire élargi*” típusról, vagyis pontifikále- anyaggal, pontifikális ordókkal bővített benedikcionále-típusról van szó, ahol azonban a forrás mennyiségileg nagyobb részét a benedikcionále foglalja el, és ez az anyag az elsődlegesen akart, tervezett anyag. Fölmerül azonban az a feltevés is, hogy ez a bővített benedikcionále esetleg egy kétkötetes pontifikále első kötete. Emellett érvel meggyőzően Földváry M. I. a Hartvik-agendáról szóló, készülő monográfiájában.²⁸

²⁵ Reginald Maxwell WOOLLEY: *The Canterbury Benedictional* (British Museum, Harl. MS. 2892). The Henry Bradshaw Society, The Boydell Press 1917., reim. 1995.

²⁶ KAY: *Pontificalia*. Nr. 1242, Műfaját: Benedictional & Pontifical mellérendeléssel jelöli meg.

²⁷ Az Esztergomi benedikcionále szakirodalmáról eligazít: SZENDREI Janka: *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest 2005. 47–54.

²⁸ Az elkészült fejezetek itt olvashatók: <http://vallastudomany.elte.hu/node/52/>, a vonatkozó fejezet a 91skk. oldalakon található.

3.3. Egy lehetséges megoldás: benedikcionále mint kolligátum része

Kolligátumnak nevezzük ez esetben két vagy több különböző és önálló liturgikus egység egy kötetbe helyezését, miközben önállóan is megállnák helyüket. Több évszázaddal későbbi a tárgyalt korszaknál, de a kolligátum szép példája az ún. Pannonhalmi kódex. A kódex ünnepi evangelistárium, valamint egy 1516-ban készült benedikcionále és professzionále kolligátuma.²⁹ A kódex kutatói föltételezik, hogy már az elkészülést követően egy kötetet alkotott. Hogy ez a típusú megoldás mennyire volt elterjedt, további vizsgálatok mutathatják meg.

4. Igényes kivitelű benedikcionálék

A benedikcionálénak léteznek nagyon szép és igényes kivitelű kódexei is. Ezeknek díszítése és illuminálása egyaránt jelzi a püspöki liturgia fejlődését, jelentőségét. A X. századtól tapasztalható szélesebb körben való körű elterjedésük. A főpapi misék kiemelkedő pontján volt rájuk szükség. Reprezentatív könyvnek számítanak, ettől jobban csak az evangéliumoskönyveket szokták kidolgozni és egyes misekönyveket. Ilyen illuminált benedikcionálék előfordulnak angolszász környezetben, kiemelkedik közülük a neves Aethelwold-féle benedikcionále (*Benedictionale of Winchester*).³⁰ A X. század végéről, 970 tájáról származik az angolszász kódexfestészet winchesteri típusának jeles példánya, 28 teljes oldalas illumináció található benne. Godeman szerzetes munkája Aethelwold winchesteri püspök számára, 119 fólióval rendelkezik.

Igényes, szép benedikcionálék maradtak fenn itáliai környezetből is.

Az ivreai Biblioteca Capitolare MS 8 jelzetű kódexe az egyetlen fennmaradt illusztrált itáliai benedikcionále a tárgyalt időszakból, Warmundus (kb. 996–1014) ivreai püspök részére készült. Nyolc illuminált oldalt tartalmaz a 108 fóliós kódex.³¹ Visszautalunk a már említett Sankt Gallen-i 398-as kódex szépségére is.³²

²⁹ SOLYMOS Szilveszter: *A Pannonhalmi Kódex (I–III)*. Szent Gellért Kollégium, Pannonhalma 2001. (Pannonhalmi Szent Gellért Kollégium Könyvei 10). A benedikcionále helye 101–229. Ez a tanulmánnyal, latin szövegátírással és magyar fordítással megjelent facsimile a középkori Magyarország területéről fennmaradt benedikcionáléknak eddig egyetlen ismert kiadása.

³⁰ KAY: *Pontificalia* Nr. 351.

³¹ KAY: *Pontificalia* Nr. 276.

³² Vö. 21. lábjegyzet.

Összefoglalás

A benedikcionále mint liturgikus könyvtípus kutatására is érvényes: minél több forrás alapos és részletes feltárása és a források rendszerezése rajzolhat ki egyedül pontos képet erről a szerkönyvtípusról. Összefoglalásunk csak jelzés-szerűen mutatott rá az alapvető típusokra.

Végezetül elmondható, hogy miután a főpapi áldások a VIII. századtól szakramentáriumokban és korai pontifikálékban megjelentek, a X. századra megszületett az önálló benedikcionále is: az a szerkönyv, amely elsősorban, vagy kizárólag ezt azt imatípust s ezen imatípus különböző összeállításait tartalmazza. Az önálló könyv létrejöttét segítette a püspöki benedikciónak a miselurgia folyamatában elfoglalt helye és rítusa. Az oltárnál, de a nép felé fordulva hangzottak el ezek az áldások, vagyis olyan szertartáskönyvben kellett szerepelniük, amely nem az oltáron nyugodott, hanem amelyet a püspök elé vittek. A főpapi szertartások jellegéből adódik, hogy nemcsak egyetlen templomhoz és helyszínhez, jelesen a székesegyházhoz kötődtek, hanem templomszentelés, bérmálások alkalmával más helyszíneken is történtek. A kisebb helyek, keresztelőegyházak a legritkábban rendelkeztek saját pontifikále-kéziratokkal. Így valóban a püspökkel együtt mozgó pontifikále keretében vagy önálló szerkönyv formájában szerepeltek az ünnepélyes áldás szövegei. A főpapi liturgia igényei miatt szívesen csatoltak a benedikcionáléhoz is pontifikális ordókat, legalkalmasabban a bérmálást vagy a papszentelést, templomszentelést, de az egyházi évhez tartozó processziós ordók is szívesen kaptak helyet ebben a típusban. Tartalmi szempontból tehát beszélhetünk tiszta benedikcionáléről vagy más szertartásokkal bővített benedikcionáléről. Könyvtörténetileg beszélhetünk egyszerű libellusról, több imádsággyűjteményt egybefoglaló kódexről, egyszerű vagy díszes és luxuskivitelű liturgikus könyvről. A benedikcionále más műfajú szerkönyvekkel együtt kolligátumban is szerepelhet, valamint többkötetes pontifikále egyik köteteként is. A benedikcionále létrejötté és fennmaradt példányai a római liturgia középkori változatának a hispániai és gallikán rítussal való kapcsolatát is tükrözik, valamint a római-frank rítus fejlődését, alakítását, tartalmi gazdagodását. Jelzik a kódexet létrehozók, használók igényességét, s betekintés nyújtanak a főpapi áldások szép és mély értelmű rítusába.